

ISIDORE DE SÉVILLE:
Etymologies, livre XVII

Text établi, traduit et commenté
par Jacques André, Paris, Les Belles
Lettres (Collection «Auteurs
Latins du Moyen Âge»),
1981, 257 pp.

Atès que l'obra objecte de la ressenya enceta una nova sèrie d'escriptors llatins, primer esmerçaré unes ratlles a presentar la nova col·lecció i després en ressenyaré el primer volum, el llibre XVII de les *Etimologies* d'Isidor de Sevilla.

Amb el títol d'«Auteurs Latins du Moyen Âge» (A.L.M.A.), la casa editora «Les Belles Lettres» sota el patronatge de l'«Association Guillaume Budé» i el «Centre Lenain de Tillemont» es proposa de reprendre i de desenvolupar la sèrie encetada fa més de mig segle amb la publicació de les comèdies llatines de l'Edat Mitjana.

Aquesta col·lecció, de la qual hom preveu la publicació de dues obres cada any, acollirà les edicions de les obres més representatives de l'humanisme medieval, sobretot les de l'Alta Edat Mitjana, en particular les de l'Espanya visigòtica i mossàrab, i especialment les obres d'Isidor de Sevilla (m. 636). Les edicions de la col·lecció seran obligatòriament modernes edicions crítiques amb introducció, establiment del text, aparat crític, fonts, traducció i notes.

La col·lecció és dirigida conjuntament per Jacques Fontaine, professor de la Universitat de París-Sorbona i Yves Lefèvre, professor de la de Bordeus. Aquests dos professors, juntament amb els antics membres del Co-

mité International Isidorià, B. Bischoff (Munic), M. Díaz i Díaz (Santiago de Compostel·la), J. Hillgarth (Toronto), Leonardi (Florència), J. André i A. Vernet (École Pratique des Hautes Études, Paris) formen el consell científic encarregat de llegir i corregir els manuscrits de les obres destinades a la publicació, en connexió amb llurs autors.

La primera obra publicada de la col·lecció ha estat el llibre XVII de les *Etimologies* d'Isidor de Sevilla (que ressenyarem més avall) i hi ha en preparació les *Questions Gramaticals* d'Abó de Fleury (potser ja al carrer a hores d'ara) i els llibres II i IX de les *Etimologies* de l'Hispalense. Altres títols previstos de la col·lecció són la resta dels 20 llibres de les *Etimologies*, així com el *De ortu et obitu patrum*, les *Sentències*, els *Simònims* i les *Diferències* d'Isidor de Sevilla, d'imminent aparició, atès llur avançat estat de realització.

I ara passo a ressenyar el llibre XVII de les *Etimologies* d'Isidor de Sevilla. L'edició és a cura del llatinista Jacques André, que coneixiem bé per les seves edicions dels autors llatins antics (Apici, Ovidi, Plini el Vell, Tíbul) i pels seus estudis sobre diversos camps del lèxic llatí.

En la *Introducció* l'autor ens fa un resum del contingut del llibre XVII de les *Etimologies*, dividit en 11 capítols, que tracten dels temes següents:

I. Capítol 1: serveix d'introducció i constitueix una breu exposició de la literatura agronòmica des d'Hesíode a Pal·ladi, s. IV, i dels inventors de l'art de què aquella s'ocupa.

II. Capítols 2-5: sobre l'agricultura.

- III. Capítol 6: sobre els arbres.
 IV. Capítols 7-11: sobre les plantes.

Després, l'autor s'ocupa del complicat tema de les fonts del llibre XVII. En fa un estudi exhaustiu, en descriu els autors i expressa algunes idees sobre el mètode de treball seguit per Isidor en la utilització de les fonts. N'enumera els autors següents i la freqüència de llurs cites:

1. Els Pares de l'Església: Ambròs, Agustí, Jeroni, Hilari, Lactanci.
2. Els Comentaris a Virgili de Servi.
3. Historiadors i geògrafs: Solí, Orosi, la traducció llatina de la Guerra dels Jueus de Flavi Josep, Florus.
4. Els agrònoms: Columel·la, Pal·ladi (alguns cops sota el nom d'Emilià) i, potser, Cels.
5. Gargili Marcial, s. III.
6. El Comentari a Terenci de Donat, Vitruvi, Ceti Faventí i Glossaris.
7. Un cert nombre de textos mèdico-botànics: traducció llatina de Dioscòrides Pedani.

Quant a la utilització de les fonts per part d'Isidor, l'autor ens en forneix dades molt interessants: les cites que Isidor fa dels poetes des d'Homer fins a Marcial són fetes a través d'autors tardans (Servi, Ambròs, etc.); es tracta, doncs de fonts indirectes; la breu notícia de *lactuca* en 17,10,11 és composta de tres fragments juxtaposats de tres autors diferents: Pal·ladi, Gargili Marcial i les *Dynamidia*.

D'un examen seriós del text i de la tradició manuscrita l'autor conclou que Isidor sabia poc grec.

Pel que fa a l'ortografia del text, J. André fa notar la importància de les

fonts posteriors al s. III d.C. Per tant, l'ortografia isidoriana era la dels textos mèdico-botànics tardans i no prové de deformacions degudes als copistes. Entre els exemples que l'autor cita, heus-ne ací un de molt clar: en 17,8,6 els darrers editors de les *Etimologies*, Arévalo i Lindsay, han corregit en *bdellium*, forma de Cels i Plini el Vell, la forma *bidella* de tots els manuscrits, ben testificada des del segle IV d. C. (Quiró, Vegeci, Marcel Empíric, etc.).

Encara dins la *Introducció* l'autor de l'edició fa notar que un cert nombre d'entrades manquen d'etimologia i d'explicació contra el que suposaria el títol de l'obra, *Etimologies*. D'això conclou que l'obra ens ha pervingut inacabada. Aquest estat d'inacabament es pot rastrejar en una part de la tradició manuscrita de l'obra; en efecte, els manuscrits hispànics i el *Ber-nensis* 101 presenten llacunes després de l'entrada. «És segurament en espera d'un complement d'informació etimològica —diu l'autor— que aquestes entrades han estat deixades inacabades».

Una traducció excel·lent, unes extenses notes sota el text llatí i la traducció, que inclouen detalladament les fonts del llibre XVII de les *Etimologies*, tres Índexs (1. De déus i homes; 2. De llocs; 3. De coses) completen aquesta *Introducció*.

L'estudi codicològic i crític de la tradició manuscrita de les *Etimologies* és reservat a un volum especial que n'estudiarà el conjunt dels testimonis manuscrits.

Finalment, voldria fer-hi dues petites observacions. La primera és que trobem, potser, una errata a la pàgina

4, en la qual, on diu «Homère» hauria de dir «Hesíode», car aquest és l'autor que apareix al text llatí (*primus Hesiodus Boetius*). La segona és que fariem una esmena al capítol de «Sigles de manuscrits», pàg. 17, on caldria canviar l'antiga numeració del *Guelferbytanus* 4148, que és la del vell catàleg de manuscrits d'O. von Heinemann, *Die Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Wolfenbüttel*, 1903, per la moderna, Weissenburg 64.

En resum, una excel·lent edició per a inaugurar la nova sèrie dels «Autors llatins de l'Edat Mitjana», a la qual augurem, des d'aquestes planes, un feliç esdevenidor.

Antoni Peris i Joan

D. ESTEFANÍA

M. Val. Martialis epigrammaton concordantia

Fasc. 2º, C, Santiago de Compostela 1980. Monografias de la Universidad de Santiago de Compostela 57; I + pp. 243-561

Hem de saludar amb goig l'aparició en un termini relativament breu del segon volum de les concordàncies de Marcial, que comprèn els lemes corresponents a la lletra C. Entre temps ha aparegut la *Martial-Koncordanz* de E. Siedschlag (Hildesheim - New York, 1979); D. Estefanía, però, ens fa palès a la introducció l'interès de continuar la seva obra, més completa, i fins i tot d'accelerar-ne l'aparició, per tal

d'oferir-la sencera als estudiosos dins de l'any 1982.

Amb afany de rigor encomiable, un fullet addicional ens proporciona una llista d'indispensables correccions i també una sèrie d'afegitons.

Cal, doncs, que celebrem la continuïtat d'un instrument de treball que ens proporciona, d'acord amb el que ja anuncià en el primer volum, contextos extensos, que són més que mai necessaris per a comprendre i valorar un text tan ric de matisos com el del poeta de Bilbilis. Resta, en conseqüència, desitjar que els propòsits de l'autora s'acompleixin en el termini adient.

M. Mayer

J. AVILÉS,

El Tratado «De regibus apostaticis» de Lucifer de Cagliari

Estudio crítico y edición, Barcelona, 1979 (*Studia Latina Barcinonensia* IV), 93 pp.

L'estudi i l'edició que ens ocupa (acèssit al Premi Ciutat de Barcelona d'Investigació) ha estat publicat a *Analecta Sacra Tarraconensia* 49-50 (1976-1977), i n'és, de fet, un extret. És, d'altra banda, una part dels resultats obtinguts per l'autor en la seva tesi doctoral (1977). La necessitat de l'edició és justificada pel professor V. Bejarano en el pròleg, tot destacant l'acurada col·locació dels manuscrits *Vaticanus Reginensis* 133 i *Genovefensis Latinus* 1351, que són a la base